

Kuti Klára külön fejezetben foglalkozik a korabeli konyhai és asztali eszközökkel (pl. főzőedények, feldolgozóshoz/előkészítéshez szükséges kellékek, ivóedények), több esetben a fogások elkészítési módjával is kiegészítve a konyhai felszerelések bemutatását. Az adatolhatóan a 17. század első harmadától Porumbákon működő üveghuta kapcsán részletesen kitér az üvegtárgyakra és használatukra is.

Összességében a kötet a kora újkori közép-európai gyakorlatba illeszkedő, bizonyos vonatkozásaiban mégis sajátos Apafi–Bornemisza-udvartartásról ad átfogó képet. A szerző emellett a hozzávetőlegesen 100 évet felölélő források révén a kora újkori táplálkozási kultúrában bekövetkezett változásokba is betekintést nyújt. A mondanivaló befogadását

nagymértékben segítik a munkában sűrűn megjelenő illusztrációk, grafikok és térképek, továbbá a külön fejezetbe rendezett mutatók. Kuti Klára munkája mindezek alapján kétségkívül nagy hasznára lesz a kora újkori Erdély udvartartása, táplálkozás- és gazdaságtörténete iránt érdeklődők számára. Egyszersmind reményünket fejezzük ki arra nézve, hogy a történelemszakma figyelmét is ráirányítja az Erdélyi Fejedelemség alkonyának hasonló tematikában, tekintélyes mennyiségben fennmaradt levéltári forrásbázisára, amelyek feltárása révén tovább árnyalható a néprajztudomány megközelítésében bemutatott téma.

Szalai Ágnes

A kalotaszegi magyar nyelv múzeuma

Péntek János szerk.: Kalotaszegi tájszótár. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy 2021. (504 lap + 1 térkép).

A Kalotaszegi tájszótár megjelenését a magyar nyelvjáráskutatás lexikológiai vonatkozásait segítő újabb munkaeszköz létrejöttéért is üdvözölhetnénk. De itt jóval többről van szó. Egyrészt nem csupán a dialektológusok számára fontos szótárról van szó, hanem legalább ugyanolyan haszonnal forgathatják a néprajzkutatók is. A szótár elkészítésének a tudományos szempontok és sokrétű felhasználásának lehetősége mellett van egy nagyon pozitív emberi vonatkozása is. A könyv Péntek János nyelvészprofesszornak, a szótár szerkesztőjének, egyfajta ajándéka szűkebb pátriájának lakosai számára, ha úgy tetszik, a falustársaknak, rokonoknak, barátoknak, ismerősöknek, mindazoknak, akik ezt a nyelvjárást beszélik napjainkban is: „A szótárt elsősorban a kalotaszegieknek ajánlom, nyelvi múzeumként is, mintegy pótlásaként a hiányzó helytörténeti, néprajzi múzeumnak. Nem azzal a szándékkal – mivel az egyébként is reménytelen

és szükségtelen volna, hogy a fiatalok újratanulják és használják a régi helyi szavakat, hanem, hogy értsék őket, és tudjanak róla, hogyan éltek és beszéltek elődeik”.

A Kalotaszegi tájszótár azon szótárak sorát gyarapítja, melyek a tájszók valamilyen szempontok szerinti rendszerezését és magyarázatát tűzték ki célul. A népnyelv iránti érdeklődés egészen a romantika koráig nyúlik vissza. Ekkoriban született meg a tájszók iránti érdeklődés, melyek egyszerre jelentettek ihletforrást a költők, írók számára, stílusgazdagító szerepük máig érvényes.

Ennek megfelelően az első *Magyar tájszótár* 1838-ban készült el Vörösmarty Mihály szerkesztésében a Magyar Tudós Társaság kiadásában. Ezt követte Szinnyei József *Magyar tájszótára*, melynek 1893-ban jelent meg az első kötete. A XX. század közepétől pedig az *Új magyar tájszótár* kötetei láttak napvilágot, melynek utolsó, ötödik kötete

Tamásné Szabó Csilla (1968), PhD, tudományos munkatárs, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Jakó Zsigmond Kutatóintézet, Kolozsvár, tcsilla68@yahoo.fr

2010-ben készült el. Ezen általános tájszótárak mellett, amelyek az egész magyar nyelvterületről tartalmaznak címszavakat, olyanok is készültek és készülnek napjainkban is, amelyek egy kisebb-nagyobb régió vagy egy dialektus szókincsét térképezik fel. 1935-ben látott napvilágot Csüry Bálint *Szamosháti szótára*, amelynek célkitűzése volt a vidék teljes szókincsének számbavétele. Hasonló törekvéseket képvisel az *Ormánysági szótár* (1952) vagy a *Szlavóniai (kórógyi) szótár* is (szerk. Penavin Olga, 1970–1975), és a sort hosszan folytathatnánk. Egyetlen település nyelvjárási szókészletét dolgozza fel Imre Samu *Felsőőri tájszótára* (1973) vagy Markó Imre Lehel *Kiskanizsai szótára* (1981).

Ha a romániai, erdélyi nyelvjáráskutatási törekvéseket állítjuk a figyelem középpontjába, talán a székely nyelvjárás kapott nagyobb figyelmet: 1987-ben Budapesten jelent meg a Gálffy Mózes és Márton Gyula által összeállított *Székely nyelvföldrajzi szótár*, amely sajátos formája a tájszótárnak, mert adatanyagának gyűjtése nyelvföldrajzi módszerekkel történt. A viszonylag frissen elkészült tájszótárak közül Sántha Attila 2004-ben megjelent *Székely szótárát*, majd a 2018-ban megjelent jelentősen bővített változatot, a *Bühhagy székely szótár*at kell megemlítenünk. Ez utóbbiaknak az a különlegessége, hogy tájszavai nem egyetlen területhez, hanem egy népcsoporthoz kötődnek, hiszen a szerző szerint székely szó az, amit a székely ember használ, bárhol is éljen. Másik különlegessége, hogy a Facebookon is lehetett küldeni a szerzőnek székely szavakat, így állíthatjuk, hogy a gyűjtött anyag egészen aktuális, ugyanakkor maga gyűjtés esetleges, hiszen nem kérdőívvel történt, hanem a nyelvhasználók küldtek be általuk székely szónak minősített szavakat, és gyakran a jelentéseket is ők adták meg. Így, bár a tudományosság bizonyos kritériumai sérültek, érdekes adatanyag gyűlt össze.

A *Kalotaszegi tájszótár* adatanyaga ezzel szemben írott forrásokból, leginkább nyelvudományi és néprajzi kiadványokból származik. Nem tartalmaz legújabb anyagot, a szerző-szerkesztő nem készített újabb, kérdőíves gyűjtést. Ezt a bevezetőben jelzi is; a későbbiekben visszatérek rá.

A *Kalotaszegi tájszótár* szerkezete a következő: a tulajdonképpeni szótári korpusz két nagy részre oszlik, kétféle megközelítést érvényesítve: a hagyományos jelentéstani és a jelöléstani. Az első rész így a *Szavak és dolgok*, míg a második a *Dolgok és szavak* címet kapta. Hasonló koncepcióval készült a *Moldvai magyar tájnyelv szótára* (2016–2018), így tekinthetjük e kiadvány előzményének is.

A kötet Előszóval indul, melyben a szerző a Kalotaszeg-kutatás történetét foglalja össze, kitérve annak néprajzi és nyelvészeti vonatkozásaira. Itt tisztázódik az a körülmény is, hogy a szótár nemcsak táji jellegű, de történeti is, hiszen olyan anyagot tartalmaz, amely felöleli az elmúlt százötven évet, a jobbágyi léttől a mai, modern világig terjedő időszakot. A változásokat csak folyamatukban lehet bemutatni, ezért a szócikkek elé nem kerülhet pontos datálás, csak jelzés, hogy régi vagy nagyon régi, illetve újabban is használatos kifejezésről van-e szó. A belső térbeli tagolódást is jelzi a szótár, hiszen egyes fogalmak megnevezése kistájak szerint is különbözik.

A Bevezetés a tájszó fogalmának tisztázásával indít. Tájszónak nevezzük azt a szót, amelyet egy vagy több nyelvjárásban használnak a beszélők, s amely akár formailag, akár jelentésében eltér a köznyelvben használatos lexemától, vagy akár olyan, amely teljesen ismeretlen a köznyelvet beszélők számára. Eszerint a tájszavakat három nagy csoportra szokták elkülöníteni: a valódi (ilyen pl. a *muszuj*, ill. a *bagazia*, *cibóka* 'mókus'), a jelentésbeli (pl. a *szőr* címszó 3. jelentése: *fű*, *Eladtam a szőürít a kaszáló-nak* Jákótelkéről adatolva), és az alaki tájszavakra (pl. a *csalán* hangalakváltozatait sorolom itt fel: a *csajánt*, *csojánt*, *csaján*, *csoján*, *csohán*, *csohány*, de ilyen a *vickándozik* is, amely a *fickándozik* köznyelvi alak megfelelője).

Ugyancsak a Bevezetőben olvashatunk a szótár anyagáról, idő- és térbeli keretéről. A már fent említett százötven évnyi időkeret, amely gyakorlatilag a 19. század második felétől a 20. század végéig tart, felöleli körülbelül öt nemzedék hagyományos életének szókincsét. Ugyanakkor nem terjed ki a 20. század legvégén, a 21. század első évtizedeiben

– a felgyorsuló modernizáció éveiben – zajló aktuális változások vizsgálatára, hiszen ehhez újabb gyűjtést kellett volna indítani. Így válik e szótár részben a kalotaszegi magyar nyelv múzeumává, hiszen az életmód gyors változása minden bizonnyal a szókincs változásában is megmutatkozik, a régi, hagyományos paraszti létformához tartozó foglalkozások eltűnésével ennek szavai is kikopnak az élőbeszédből.

A szótár térbeli kereteit természetesen Kalotaszeg határai adják meg. A tájegység földrajzi közép-pontja a Részeg-tető, mely egyben vízválasztó is, négy kistáj érintkezési pontja: a felszegi, alszegi, nádasmenti és kapusmenti részeknek. Nyelvjárási tekintetben a nyugati (felszegi, alszegi) része a Tisza–Körös-vidéki nyelvjárás jellemzőit hordozza, míg a keleti átmenetet képez a mezőségi felé. Belső tagoltságát a szóföldrajz is tükrözi: „Hogy miért van a krumplinak kilenc elnevezése, a paszulyinak, kukoricának négy-négy, annak bizonyára az áll a háttérben, hogy a kalotaszegi jobbágyok az újvilági növények elterjedésekor különböző uradalmakban végezték az »úrdolga«t, és onnan vitték haza az általuk megművelt földjeikre a különbözőképpen megnevezett új terményeket?”.

A Bevezető részét képezi egy színes térképlap – Bartos-Elekes Zsombor munkája –, amelyen kirajzolódnak a kisebb tájegységek, a Felszeg, Alszeg, Kapusmente, Nádasmente, valamint a délkeleti peregvidék települései.

A következő rész a forrásanyag betűrend szerinti felsorolását tartalmazza a szótárban használt rövidítésekkel együtt, majd további, különböző típusú rövidítések jegyzékei zárják a sort.

A szótár anyaga tehát elsősorban korábban gyűjtött, többnyire már kinyomtatott forrásokon alapul, ez megismerszik a címszavak olvasása közben is. A szerző beemeli a szótár anyagába egyrészt a saját kutatómunkájának korábbi eredményeit (a kalotaszegi népi hímzés szókincsét, a népi növénynevek gyűjteményét), de sok egyéb, a népi életre és nyelvre vonatkozó kutatás hozadékát is. Névtani vonatkozású forrásmunkák Szabó T. Attila és Árvay József helynévtani, illetve B. Gergely Piroska személynévi kutatásainak feldolgozásai. A nyelvjárástani munkák

közül *A romániai magyar nyelvjárások atlaszát*, a Czuczsa János *A kalotaszegi nyelvjárás*, valamint a Gálffy Mózes–Márton Gyula szerzőpáros tollából származó *Tájszók Kalotaszegről és környékéről* című munkákat emelném ki. Számos néprajzi tárgyú munka is megtalálható a forrásanyagban, így Kós Károly, Malonyay Dezső, Martin György, Magyar Zoltán, Nagy Jenő írásaira utalnék, de a sort természetesen lehetne folytatni.

A szótár tulajdonképpeni korpusza, mint már említettem, két nagy részre tagolódik. Az első rész tartalmazza az ún. hagyományos szócikkeket, melyek tartalmazzák a félkövér betűkkel kiemelt, egyszavas címszóra vonatkozó információkat. Egy szócikk szerkezete a következő: a félkövér címszót kurzívval szedett alakváltozatok és példamondatok követik, ugyanakkor találunk utalást a lokalizálásra, kivéve, ha a szó általánosan elterjedt vagy nincs meg a származási helye. Fontos megjegyezni, hogy a címszavak zárt *ĕ*-s formával szerepelnek, ellentétben az általános köznyelvi formával: pl. *csĕbĕr*, *hĕrseĕg*, *hĕszĕn*, bár ez a betű és az általa jelzett hang nem része a köznyelvnek és a helyesírásunknak. (Zárójelben jegyzem meg: a zárt *ĕ* különösen a Felszeg és Alszeg nyelvjárásában van jelen, Nádasmentén elhalványodik a jelenléte, akárcsak a diftongusos, kettőshangzós ejtésmódé is. A Nádasmente nyelvjárása képez átmenetet a mezőségi nyelvjárás felé, minél inkább közeledünk területileg Kolozsvárhoz, annál hangsúlyosabban.) A szócikkben továbbá jelölve van az adott szó szófajtsága, kicsinyítő és gyakorító képzős származékai, a névszói szerkezetek, valamint az igei kifejezések és az állandó szókapcsolatok. A szócikkeket a forrásokra való hivatkozás zárja.

A szerző kis rombuszokkal igyekszik érzékeltetni az olvasóval egy-egy szó régiségét: a legrégebbiek három rombuszt is kapnak, a legutóbb adatoltak jelzése az üres rombusz. Ilyen három rombuszos szó például a *kukorgó*, *kukurgó*, (Magyargyerőmonostor, Kalotadamos) amelynek két jelentése is van: 'kenyér- vagy kalácstésztából készített cipó' vagy 'kalácstésztából készített, kör alakú, közepén lyukas lakodalmi pereg'. Ugyanilyen régi tájszó a *bĕbillĕr* (Gyerőmonostor), melynek jelentése házasságszerző,

de kétrombuszos a Felszegről való *heregy* 'tornác deszkakerítése'.

Időben sokkal közelebbi a *hérész*. 15-20 évvel ezelőtt magam is hallottam a kifejezést Szucságban is ('a menyasszony szüleinek és vendégeinek látogatása, megvendéglése a vőlegény házánál'), de a lakodalmas szokások megváltozásával a szóhasználatból is kimaradni látszik, kikopik.

A szótár valóságos kincsesbánya és fogódzó egy letűnő világ valóságához, melyben egyaránt tájékozódhatunk a mezőgazdasági eszközökről, a kalotaszegi népi hímzések motívumkincsének elnevezéseiről, a viseletdarabok nevéiről, a népi növényismeretről, de találunk sok tulajdonnevet is.

Ezek a tulajdonnevek is sokfélék: egyrészt olyan családnéveket vonultat fel a szótár, amelyek egy-egy kisebb régióra jellemzők: *Bot, Botha, Csiki* (Nm), *Ignác, Huszár, Maróti* (Fsz), *Birta, Eszes* (Asz).

A kalotaszegi névadási rendszer fontos alkotóeleme a ragadványnevek elterjedt és rendszerszerű használata (vö. B. Gergely Piroska: *A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere*, 1977). Ezek közül is álljon itt néhány példa: *Gornyik* (Inaktelke, Kiskapus), *Kisferkő* (Inaktelke), *Kisgazsi* (Vista), *Kokas* (Magyarbikal). Ugyanakkor igen elterjedt és gazdag a becenevi formák használata, mely rávilágít a kicsinyítő képzők nagyfokú megterheltségére, változatos alkalmazásuk azok produktivitására is. Ilyen becenevek például a szótárból a *Bandikuc, Banduc, Bandicskó* (András), *Bancsuc, Bancsuka, Nankó, Kisjános* (János). Kis melléknévvvel alkotott más becenevek: *Kiserzsi, Kisvince, Kisandrás*. Más, sajátosan Kalotaszegen használt becenev a *Gibó* (Péter), az *Erzsika, Pendzsi, Ferika*, régies a *Ferkuc, Ferküce* és a *Kisó* (Anna).

Az *Erzsika, Ferika* formákat látva megállapíthatjuk, hogy a *-ka* kicsinyítő képző nem illeszkedik hangrendileg, különösen a felszegi, alszegi nyelvjárásban.

A kalotaszegi bivalytartásnak múzeuma Mérában van, de akár kismonográfiát is érdemelhetne. A bivaly fontos jövedelemforrása volt a kalotaszegi paraszti gazdaságoknak, a szótár pedig nemcsak a hozzákapcsolódó szakszókincset tartalmazza, de a

legfontosabb állatnévként is számontartja a bivalyneveket, mint például: *Körmös, Gyöngyös, Bodor, Daru, Kondor*.

Helynevek utótagjaként előforduló térszínformaneveket is találunk a szótárban, mint például a havast *havassa* formában vagy a *kotyort* 'talajmélyedés, gödör' jelentésben.

Érdekes csillagnevekkel is találkozhatunk, mint a *Dönci-szekér* (Göncöl-szekér), a *Csaba-útja* (Tejút).

A szótárban találni csak helynevekben megőrződött jelentésbeli vagy valódi tájszavakat, ilyen a *hintó* 'ingovány, lép', a *muzsdaj* 'kocsánytalan tölgy'. Alaktanilag érdekes gyakorító képzős igeformákra is vannak példák, mint a *köpdéncsel*.

A kalotaszegi nyelvjárásnak vannak természetesen jövevényszavai is, például a románból átvett *mutuj, nyebun* 'együgyű, nevetlen', a *mutál* '1. váltogat (szövéskor kezét), elköltöztet (karámot)', újabb keletű a *pretyinák* 'barátnök'. Németből való átvétel a *muter* 'anyacsavar' jelentésben.

A szócikkekben az alakváltozatokat figyelve kirajzolódik a nyelvjárás egészére vagy egy-egy kisebb tájegységre jellemző hangtani jelenségek, mint például az *i*-zés: *kelés ~ kelis, kék ~ kik* (*kikbogár, kikkorsó*), a diftongusok jelenléte: *szó ~ szou, kékítő ~ kikitőü*, a zártabb ejtésmód: *fő ~ fű, fütülvaló fa* 'fejfa'. (a teljesség igénye nélkül).

A Kalotaszegi tájszótár korpuszának második része lexikonszerű, mely egyben az első rész mutatójaként szolgál. Akár kis néprajzi lexikonként is használható. A jelöléstani részben először a dolgok, a fogalmak szerepelnek köznyelvi nevükön, nagybetűvel, vagy a speciális fogalmak a néprajzban általánosan elfogadott nevükön. Ezt követően félkövérrel olvashatók a szócikkekben az első rész címszavai, amelyek itt sokszor összekapcsolódnak: egy helyre kerülnek olyan dolgok, amelyeknek közös a jelentésmezeje, pl. a bivalyra és a bivalytartásra, a szövésre, hímzésre, népviseletre vagy az emberi élet fordulóit jelölő eseményekre, lakodalomra, temetésre vonatkozó kifejezések.

Míg az első részben csupán néhány, az értelmezéshez elengedhetetlenül fontos rajz található, a másodikban számos illusztráció, rajz, fénykép is

van. A színes felvételek száma meglehetősen kevés, és hogy ez nem véletlen, magától a szerkesztőtől tudjuk: Kalotaszeget a maga valóságában kívánta bemutatni, azt az életformát érzékeltetni, amely korántsem volt olyan színes, virágos, mint azt a cifra, díszes népviseletet, népművészetet bemutató kiadványok sugallják. A jobbágyi, paraszti lét napi nehézségei, a mindennapi kenyér előteremtésének fáradságos munkájához a fekete-fehér rajzok és képek jobban illenek.

E szótári két nagy részt két kisebb követi: az egyikben az állandósult szókapcsolatok, szólások, közmondások, szitkok, átkok, találós kérdések kaptak helyet betűrend és tematika szerinti elrendezésben, majd a jellegzetes tulajdonnevek fejezete következik. Itt a személynevek (ezen belül a jellegzetes családnévek, a jellegzetes és gyakori nagycsaládi ragadványnevek, valamint a becenevek olvashatók), aztán bivalynevek, a helynevek közszoói elemei, majd a csillagnevek sorakoznak.

A kötetet egy, a Művelődés című folyóiratban korábban megjelent esszé zárja, amelyben a szerző röviden összefoglalja a Kalotaszeg-kutatás történetét,

a régió történelmét, jelenét, és kutató szemmel tekint a jövőbe.

A tartalomjegyzék után a kötetet gondozó kiadó, az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége eddig megjelent kiadványainak sora található: az AESZ-füzetek 18 címe, az eddig napvilágot látott kétnyelvű szótárak címei, valamint a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet kiadványainak listája, szám szerint 11 cím.

A könyv kiváló minősége, az ízléses, szép borító méltó a kiadvány tudományos értékéhez. A szótár lapjain találkozunk Molnár János és Péntek Tímea által készített fényképekkel, és Gy. Szabó Béla fametszetével (felhasználva Ferenczy Miklós engedélyével).

A szótár bemutatóját a kiadvány elején olvasható mottóval zárnam, mely arra világít rá, hogy milyen gondolatokkal készítette ezt a szótárt a szerkesztő, Péntek János, akinek ez a táj a szülőföldje, ez a nyelvjárás az anyanyelvjárása: „Emlékezetére azoknak, akik örökségül hagyták ránk ezt a nyelvet, és emlékeztetőül azoknak, akik a nyomdokaikba lépnek”.

Tamásné Szabó Csilla